

Samenwerken met de natuur in de pedagogische praktijk

SAMENVATTING

De bacheloropleiding Pedagogiek in deeltijd van het Instituut voor Ecologische Pedagogiek van de Hogeschool Utrecht kent sinds september 2009 de afstudeerrichting Eco Mediated Pedagogy (EMP). Een afstudeerrichting waarin pedagogen worden opgeleid om vanuit een pedagogisch uitgangspunt te handelen in samenwerking met de natuur – dieren, planten, rotsen, landschappen, rivieren, eco-systemen, e.d. In dit artikel worden vooral de mogelijkheden voor mensen tot samenwerking met dieren in de pedagogische relatie uitgelicht.

1 Pedagogiek en natuur

Opvoedingsvraagstukken als jongeren die geen oog hebben voor de natuur, kinderen die niet achter de computer of televisie vandaan komen, de hectiek van de post-moderne maatschappij en maatschappelijke vraagstukken als een steeds dikker wordende bevolking en zelfs de bedreiging van het voortbestaan van de aardbol zouden allemaal opgelost kunnen worden mits er tijdens de opvoeding contact met de natuur gemaakt wordt (Louv, 2005). Bij grote samenlevingsproblemen wordt in de media snel gewezen op de tekorten in de opvoeding en krijgen pedagogen een preventieve rol toegeschreven. Het herstel van de verbondenheid met de natuur wordt daarmee een opvoedingstaak voor ouders en onder andere pedagogen als professionele medeopvoeders. In dit artikel wordt aan de hand van voorbeelden besproken hoe de verbinding met de natuur en dieren in het bijzonder gelegd kan worden door Eco Mediated Pedagogy en wat deze samenwerking kan betekenen voor dieren, de ontwikkeling van kinderen en het pedagogisch handelen in dagelijkse opvoedingssituaties, risicosituaties en bij het werken met kwetsbare groepen.

Het Landelijk Opleidingsoverleg Pedagogiek beschrijft in haar competentieprofiel 'Opvoedingsrelaties versterken' de relevantie voor het werk van pedagogen door een groeiende vraag naar opvoedingsondersteuning en de groeiende maatschappelijke betrokkenheid bij opvoeding. Hermanns¹ (2009) vraagt zich af of we het opvoeden zijn verlerd en zegt dat problemen van kinderen steeds minder worden gezien als horend bij een (soms moeizaam) proces van opgroeien en opvoeden, en steeds meer als een signaal dat professionals moeten optreden en zo nodig ingrijpen. De oplossing voor maatschappelijke vragen zou volgens het Landelijk Opleidingsoverleg Pedagogiek (2009) gezocht moeten worden in de opvoeding van kinderen. *'Er is steeds meer aandacht voor opvoeding van jonge kinderen door professionals en voor het verband tussen de kwaliteit van opvoeding en 'ontsporing' op latere leeftijd'* (Landelijk Opleidingsoverleg Pedagogiek, 2009, p. 16).

Volgens Louv (2005) ontstaan gedragsstoornissen, fysiologische problemen, vervreemding van de leefomgeving en eigen lichamelijkeheid en zingeving doordat kinderen (bijna) geen contact meer hebben met de natuur. Een verbinding met de natuur herstellen betekent impliciet dat er geen verbinding (of een slechte of een inadequate enz.) met de natuur is. Natuur wordt vaak in oppositie met cultuur gebruikt. En het begrip *natuur* kent verschillende betekenissen, maar wordt voorname-lijk gebruikt ter onderscheiding van mensen en de menselijke cultuur *en* de natuur die zich spontaan ontvouwt, zonder menselijke inmenging. Voor de filosoof Arne Naess (in Van Lippe-Biesterfeld & Van Tijn, 2003) verschilt de betekenis van het begrip natuur per dag en per gelegenheid. Het begrip natuur is niet iets definitiefs, het begrip verandert als de context wijzigt, omdat het eigenlijk een woord of

De huidige maatschappij profileert zich als een consumerende maatschappij, waarbij de meeste consumptie van de natuur ten behoeve van recreatieve activiteiten plaatsvindt

begrip is en geen concept. Met het begrip *natuur* wordt over het algemeen de hele fysieke wereld bedoeld en wij mensen zijn onderdeel van de natuur. Dat betekent dat als we de verbinding met de natuur kwijt zijn we tevens de verbinding met onszelf kwijt zijn.

Een tweeledigheid in de betekenis van het begrip natuur komt ook voor bij het begrip *dier*. Biologisch gezien zijn wij mensen zoogdieren, maar mensen gebruiken het woord *dier* vaak om juist het verschil tussen mensen en (andere) dieren aan te geven. Eenzelfde begrip dat we in verschillende betekenissen gebruiken vraagt een afstemming over de betekenis van het begrip in de gebruikte context. De context van dit artikel ligt binnen het ecologisch pedagogisch handelen, waarbij – net als de

betekenis van Naess met betrekking tot het begrip natuur – de pedagogische relatie verandert als de context verandert. Een pedagogisch concept waarin een actieve en permanente dialoog tussen alle betrokkenen plaatsvindt om het meerstemmig en meervoudig verhaal te ontdekken en een gezamenlijke situatie en eventuele oplossingen te creëren (Jansen, 2009). Voor de betekenis van het begrip cultuur volg ik Paulo Freire voor wie cultuur is wat de mens als vrij, zichzelf ontwerpend wezen, toevoegt aan en maakt van de natuur. Cultuur betekent voor hem werken aan de aarde, om haar tot een menselijke wereld te maken. De culturele actie voor vrijheid, wordt dan een gebeuren waardoor de mensen de samenhang tussen alle culturele sectoren en dimensies met elkaar kritisch ter sprake brengen om er bewust en humaan mee om te gaan. Natuur en cultuur staan dan niet tegenover elkaar, maar het feit dat de mens cultuur maakt behoort tot zijn natuur en is ook aantoonbaar in het gedrag van andere diersoorten (De Waal, 2001).

2 Mens en natuur

Eco, groen en duurzaamheid zijn in. Groene energie, de bank ‘voor de wereld van morgen’, een ‘EKO-keurmerk’ voor levensmiddelen en ‘*safe the earth*’-instellingen

komen via de media regelmatig voorbij. Er wordt een beroep gedaan op *een verantwoorde keuze van de wereldburger voor een ecologisch verantwoorde duurzaamheid van de aarde*. Na de film *'an inconvenient truth'* van Gore in 2006 staat milieu-behoud en duurzaamheid weer op de maatschappelijke agenda. Gore wil met deze film mensen ervan bewust maken dat de aarde geen onuitputtelijke bron is en dat het leren respecteren van het niet-menselijke essentieel is voor haar voortbestaan. Onze huidige maatschappelijke situatie vraagt om een andere verhouding met de natuur. Ten gunste van een *langer bestaan* moeten kinderen en de jeugd, de toekomstige bewoners van de planeet leren zich betrokken te voelen bij de samenleving en bereid en in staat zijn daarin een actieve en verantwoordelijke rol te vervullen (Brandsma, Smit & Van Stralen, 2005; Van Herpen, 2008; Sluiter, 2008).

Consumeren van de natuur maakt de natuur kwetsbaar en de omvang van de natuur vermindert volgens deskundigen snel, waardoor we ons zorgen moeten maken over de toekomst van onze wereld. Gezamenlijk leven, naast elkaar en met elkaar, in harmonie met de natuurlijke wereld heeft collectieve prioriteit voor mensen (Van Lippe-Biesterfeld & Van Tijn, 2003).

Het leven in de eenentwintigste eeuw verlangt volgens milieuorganisaties afspraken omtrent een gedeelde afhankelijkheid van natuur en mensen ten aanzien van een evenwichtige samenleving en het behoud van onze fysieke en sociale omgeving. De huidige maatschappij profileert zich als een consumerende maatschappij, waarbij de meeste consumptie van de natuur ten behoeve van recreatieve activiteiten plaatsvindt (Van Koppen, 2005). Volgens Rupert Sheldrake (in Van Lippe-Biesterfeld & Van Tijn, 2003) hebben de meeste mensen in de Westerse cultuur twee houdingen ten aanzien van de natuur. Van maandag tot en met vrijdag veel geld verdienen door het exploiteren van de natuur en tijdens het weekend en in de vakantie in de auto stappen en 'terug naar de natuur' keren. Dualiteit ten aanzien van natuur zien we bijvoorbeeld ook op diereidag: we offeren het ene dier ten gunste van het andere dier. Door alle verschillende visies op natuur is het mogelijk om bijvoorbeeld een konijn op te eten, te fokken, als proefdier te gebruiken of als huisdier te houden. Biologisch gezien blijft het hetzelfde dier, maar voor de Nederlandse wetgeving valt het konijn onder verschillende onderdelen van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, waarin een onderscheid gemaakt wordt in landbouwhuisdieren, dieren in de biotechnologie en huisdieren (Lijmbach, Van Koppen & Wals, 2000). Dieren vormen een meervoudig onderdeel van onze huidige consumptiemaatschappij: als product, als consument met een geheel eigen markt (voedsel, speeltjes en allerlei producten die dieren zogenaamd nodig hebben) en als gebruiksvoorwerp voor recreatie, werk, scholing of vermaak. Mensen maken gebruik van dieren, maar heeft het dier er ook iets aan?

Het historisch perspectief van de relatie tussen mensen en dieren leert dat deze relatie is gekoppeld aan ons dierbeeld dat verbonden is aan ons natuurbeeld, dat weer niet losstaat van een (cultuur)specifiek wereldbeeld (Gonissen, 1996; Marshall Thomas, 1994; Noske, 1988). De tijd van de grote verhalen die op een onwrikbare zekerheid gebaseerd zijn, dat men voor eens en voor altijd en voor iedereen geldig het licht heeft gezien (en dat men die desnoods met geweld aan anderen zal inprenten, bijvoorbeeld op religieuze, economische of zelfs wetenschappelijke gronden), is voorbij (Jansen, 2009). De natuur wordt niet langer opgevat als een betekenisloos geheel van materiële objecten die ter beschikking staan aan de mens, maar zij wordt weer waardevol omwille van zichzelf. Er is behoefte aan een ander soort kennis die de mens op een positieve gevoelsmatige manier verbindt met de natuur waarin natuur weer betekenis voor ons krijgt en van waaruit we anders met de natuur

(en daarbinnen met dieren) zullen omgaan (Ten Bos, 2008).

Door interactie met de natuurlijke en sociale omgeving geven mensen kennis en betekenis aan hun eigen natuurbeeld. Volgens het postmoderne denken is een continue dialoog tussen jouw perspectief op natuur en jouw perspectief op de sociale omgeving van belang. De nieuwe generatie behoeft de vaardigheid tot kritisch denken en de mogelijkheid tot reflecteren op gedrag om de wereld en alles daarin te kunnen begrijpen.

3 Mens en dier

Dieren hebben een grote aantrekkingskracht op kinderen en dit geeft een pedagoog meerdere handvatten om ter ondersteuning van de relatie met kinderen met dieren samen te werken. Pedagogen begeleiden kinderen en jeugdigen in het ontwikkelen van autonoom en verantwoordelijk denken en handelen, zowel ten aanzien van zichzelf als van anderen. Een ecologisch pedagoog beschouwt de wereld als een netwerk van verschijnselen, die onderling afhankelijk en fundamenteel met elkaar verbonden zijn. Een ecologisch pedagoog handelt ten behoeve van *het goede leven* en sociale rechtvaardigheid, waar iedereen, zowel mens, dier als de 'rest' van de natuur recht op heeft (Jansen, 2009). Elk kind heeft recht op een gezonde en veilige opvoeding, op familiebanden en leeftijdsgelijke vriendschappen. *'When attempting to understand and advocate for children's rights in a context of the current social and global justice, material and social circumstances must be understood in the context of concrete daily realities, across various environments'* (Blue Swadener & O'Brien, 2009, p. 121).

'Een werkelijkheid die pedagogen voor de opgave stelt om een eigentijdse aanpak te vinden, waarbij de unieke individuele ontwikkeling van de jeugdige wordt begeleid, rekening houdend met de complexiteit van en samenhang met de bredere maatschappelijke context' (Brandsma, Smit & Van Stralen, 2005, p. 170). Een pedagoog gaat een professionele relatie aan en kan deze relatie een bepaalde en bepalende kwaliteit geven. Het persoonlijk karakter van de beroepsuitoefening van een pedagoog is bepalend voor de kwaliteit van handelen en we kunnen ervan uitgaan dat *'... pedagogische professionals hun handelen primair baseren en ook niet anders kunnen baseren dan op eigen waardegebonden opvattingen en overtuigingen'* (Stevens, 2009, p. 4). Als we het bovenstaande in ogenschouw nemen dan zien we dat de handvatten voor mogelijkheden en werkwijzen voor het samenwerken met dieren bij ecologisch pedagogisch handelen liggen in ieders persoonlijke perspectief op natuur en dieren. Dit perspectief wordt gevormd in een doorlopend proces dat voortdurend onder invloed van die context en ervaringen wordt bijgesteld. Processen van globalisering en commercialisering hebben gevolgen voor ieders visie op pedagogisch handelen en het zien van de natuur als partner hierbij zal deze visie op ecologische wijze vormen naar de eisen van de tijd, omgeving en alle betrokkenen (Brinkgreve, 2009).

Kinderen komen van jongs af aan indirect in aanraking met dieren. Dieren zijn een populair thema voor kinderboeken, speelgoed, films, spreekbeurten en gesprekken. Baby's eerste speelgoed is vaak een knuffeldier, een kinderboek staat vol met honden, katten, eenden, koeien, paarden, beren en dergelijke. Deze prentenboeken geven echter vaak geen realistisch beeld van dieren (Dekkers, 2009). Een driejarig buurjongetje uit mijn jeugd probeerde een hommelt te vangen na het zien van de tekenfilm van de avonturen van 'Maja de Bij'. Het idee dat hij gestoken kon worden

was voor hem onmogelijk. Volwassenen menen boeken voor kinderen te moeten schrijven over vreemde dieren met kleren aan, die allerlei avonturen met vaak een belerende boodschap beleven. Zo is 'Kikker' momenteel erg populair en naast de boeken is er een productlijn rondom dit 'beest' en zijn (dieren)vrienden opgezet. Boeken, een tekenfilm, servies, posters, een kikkerclub, liedjes en zelfs een musical van dit groene 'dier' in een rood-witte zwembroek zijn verschenen. Mickey Mouse, Donald Duck en Goofy zijn gebaseerd op mensen en hebben weinig van doen met een echte muis, eend of hond. Het nadeel van het op deze wijze gebruikmaken van dieren tijdens de kinderjaren is dat dieren snel geassocieerd worden met iets kinder-

Kinderen (van alle leeftijden) met een tekort aan aandacht kunnen profiteren van de aandacht van een dier

achtigs. Voor veel mensen zijn dieren een populair onderwerp. Een werkstuk op school gaat vaak over een dier en huisdieren vormen regelmatig het onderwerp van gesprek en leiden tot contacten. Dieren zijn soms de reden dat kinderen bij elkaar willen spelen, waardoor vriendschappen ontstaan. Het vertellen over belevingen met een huisdier geven vaak herkenning voor andere kinderen met een huisdier. Gezelschapsdieren fungeren als speelmaatjes en vormen voor oudere kinderen aanleiding om samen te praten.

Bij seksuele voorlichting en gesprekken over de dood gebruiken leerkrachten dieren als voorbeeld. Op de een of andere manier is het makkelijker over deze gevoelige onderwerpen te praten in relatie tot dieren. Dit is waarschijnlijk nog een overblijfsel van het feit dat het praten over seks en dood taboe was. Bosschaart (2009), forensisch kinderarts, gebruikt vooral bij jonge kinderen het praten over dieren om huishoudelijk geweld te herkennen. Het gesprek over dieren is een makkelijke manier om een overgang te maken naar mishandeling van mensen en dieren in het gezin. Een dier is net als een kind kwetsbaar en loopt gevaar in gezinnen met huishoudelijk geweld. Chantage en dreigen het dier weg te doen is een vorm van emotioneel misbruik. *'To keep families safe and protect children, we need to consider the role that pets play in families. Animal abuse in families often is one of the first indicators that a family needs help. Paying attention to animal abuse provides another important tool with which to guard children from abuse and neglect, provide needed support to families, and protect animals'* (Randour & Davidson, 2008, V).

4 Samen leven

De meeste baby's worden geboren in een intieme relatie met hun moeder en van daaruit gaat een baby de wereld verkennen, steeds weer terugkerend naar de veiligheid en geborgenheid van moeders schoot. De ouder-kind relatie moet warm, liefdevol en veilig zijn. Een menselijke baby is relatief gezien hulpeloos en kwetsbaar. Een baby heeft verzorging en bescherming nodig. Voor de meeste pasgeboren dieren geldt hetzelfde. Mensen hebben meer overeenkomsten met andere dieren dan ze vaak toe willen geven. Baby's worden niet geboren met hun oogjes dicht zoals zangvogeltjes, katten en honden, maar hebben dezelfde primaire levensbehoeften. Tijdens het opgroeien zijn er ook vergelijkingen te maken tussen mensen- en

dierenkinderen. Tijdens het ontdekken van de wereld, een wereld vol gevaar en het onbekende zullen alle kinderen (dierlijk en menselijk) de bescherming en begeleiding van degenen die van ze houden nodig hebben. Kinderen hebben ervaringen in relatie met anderen, met de natuur en met zichzelf nodig. Een liefdevolle verbinding maakt kinderen onafhankelijk en autonoom (Weisfelt, 2005). Als hun ouders, door ongevoeligheid of omdat ze druk bezig zijn met hun eigen moderne leven, niet op de

Een dier vormt in een pedagogische relatie het onderwerp van gesprek, is de aanleiding tot een gezamenlijke activiteit en geeft verantwoordelijkheid en een referentiekader om over emotionele problemen te praten

juiste wijze op het kind reageren, kan er een hechtingsstoornis ontstaan. Als mensen niet de liefde geven die nodig is, kan intimiteit gevonden worden bij dieren. *'The attachments children form in childhood, whether to parents, siblings, or even a companion animal, lay the foundation on which all other social relationships are built'* (Lookabaugh Triebenbacher, 2000, p. 373).

Voor veel mensen is hun huisdier de vervanging van een menselijke relatie, een partner, een kind of familielid. Het dier moet voldoen aan een menselijke behoefte en wordt vaak 'menselijk' behandeld. Er zijn zelfs mensen waar hun huisdier hun enige reden om te leven is. Een huisdier is onschuldig. Er worden geen vragen over de relatie met huisdieren gesteld en een huisdier stelt ook geen lastige vragen aan de mens. Huisdieren likken je hand, ze strijken langs je benen, slapen op je schoot en besnuffelen je. We kunnen huisdieren

knuffelen, aaien, op hun rug tikken, als baby's dragen, achter hun oren krabben en kussen. Blijkbaar krijgen mensen niet voldoende fysieke aandacht en al die miljoenen knuffels van dieren getuigen hiervan. Als het contact met andere mensen door de cultuur beperkt wordt, zoeken mensen intimiteit bij huisdieren, vervangers voor liefde. Zouden we deze dieren weghalen dan beroven we veel eenzame mensen en mensen die om bepaalde redenen niet tot lichamelijk contact in staat zijn van hun enige intimiteit met anderen. In een 'perfecte' samenleving zouden deze alternatieven voor liefde niet nodig hoeven zijn, maar ook mensen die genoeg liefde ontvangen van de mensen om hen heen, beleven veel plezier aan deze extra contacten met dieren en deze relaties staan de verbinding met andere mensen niet in de weg (Morris, 1993). Kinderen (van alle leeftijden) met een tekort aan aandacht kunnen profiteren van de aandacht van een dier. Een pedagoog kan een ontmoeting tussen deze kinderen en een dier organiseren door bij zo'n kind op bezoek te gaan in gezelschap van een dier. Dit dier geeft afleiding tijdens een spannende situatie en het is het dier – in tegenstelling tot de pedagoog – toegestaan om lichamelijk contact met een kind te hebben. Het aanraken en aaien van een dier kan een gevoel van veiligheid, vriendschap en intimiteit geven. Ervaringen van het bezoeken aan kinderen in het Emma Kinderziekenhuis door dieren van de kinderboerderij zijn alleen maar positief. Deze bezoeken vinden al plaats sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw en al die jaren zijn er geen incidenten in de vorm van bijten, krabben, allergieën of infecties gemeld (Pajkrt², 2007).

5 Zorg voor elkaar

Een huisdier voorziet ons van liefde, plezier en gezelschap. Bij een poll in 1999 (www.animalfreedom.nl) antwoordde 95% van de mensen dat huisdieren belangrijk zijn voor de opvoeding van een kind. Het zorgen voor een dier is een verantwoordelijkheid en de meeste ouders verwachten dat het huisdier bijdraagt aan de ontwikkeling van deze verantwoordelijkheid. Huisdieren komen vaker in gezinnen met kinderen voor dan in gezinnen zonder kinderen. Een huisdier wordt daarbij vaak gezien als onderdeel van het gezin en de gezinsleden hebben een bijzondere hechte relatie met hun huisdier (Enders-Slegers & Janssen, 2009). Naast het houden van een huisdier in het gezin worden in gezinsvervangende tehuizen en zorginstellingen steeds meer de mogelijkheden van de aanwezigheid van een huisdier erkend. De positieve invloed van een huisdier op de opvoeding van een kind is niet vanzelfsprekend met alleen maar de aanwezigheid van een dier. Een puppy is schattig en leuk om mee te spelen maar na enige tijd is het nieuwe ervan af en wordt bijvoorbeeld een hond uitlaten vervelend. Ouders en medeopvoeders zijn essentieel als rolmodel bij het verzorgen van dieren en ze dragen de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het welzijn van een dier. Een dier heeft behoefte aan aandacht, voedsel, beweging, rust en bescherming tegen de behandeling als speelgoed, tegen agressie en overvragen. Volgens Laarakker (in de Volkskrant, 2007) lopen er veel ongelukkige en ongezonde dieren rond in Nederland. *'Veel baasjes denken onterecht dat ze hun dier goed behandelen. Te weinig mensen zien hoe hun dier zich echt voelt.'* Vanuit het perspectief van de dieren zijn er veel gezelschapsdieren waarbij niet aan hun basale behoeften wordt voldaan. Een paard heeft soortgenoten nodig, een hond veel beweging, een vogel moet kunnen vliegen, een cavia heeft meer ruimte nodig dan een krap kooitje en elk dier moet zoveel mogelijk in zijn natuurlijke leefomgeving kunnen leven. Dierentuinen zijn nog niet zolang de leefomstandigheden van hun dieren op deze wijze aan het verbeteren.

Kinderen betrekken bij het verzorgen van dieren kan kinderen de verantwoordelijkheid voor dieren leren en het delen van deze verantwoordelijkheid leidt tot een betere relatie tussen kind en volwassene. Samen een pony poetsen, een hond uitlaten, muizen observeren en zelfs het samen bekijken van plaatjes van dieren is van waarde voor de pedagogische relatie, zolang de volwassene en het kind beiden de aanwezigheid van het dier waarderen. Voor het welzijn van een dier is het van belang dat de ervaring voor dat dier positief is. Een gezamenlijke activiteit van volwassene, kind en dier zal door kinderen worden ervaren als spel en ontspanning en leiden tot een vermindering van verlegenheid en de motivatie en responsiviteit van kinderen bevorderen (Serpell, 2000). De zorg en de verantwoordelijkheid voor een dier maakt het voor emotioneel beschadigde kinderen mogelijk een ontmoeting met een ander levend wezen aan te gaan, te weten dat ze kunnen zorgen voor een ander, zich weer competent te voelen en emotionele relaties aan te durven gaan (Ross, 2009). Het verzorgen van een gezelschapsdier kan kinderen respect voor zichzelf en voor de ander leren. Interactie tussen mens en dier verhoogt de zorg voor anderen en de ontwikkeling van empathie. *'Wanneer een kind weet dat een konijn net als hij pijn kan lijden, zal het langzamerhand voorzichtiger met zijn konijn leren omgaan'* (Kuijer, 2009, p. 20).

Een dier vormt in een pedagogische relatie het onderwerp van gesprek, is de aanleiding tot een gezamenlijke activiteit en geeft verantwoordelijkheid en een referentiekader om over emotionele problemen te praten.

6 Samen leren

Kinderen geven vorm aan hun wereld. Communicatie brengt het kind tot het ontdekken van zijn wereld en het ontwikkelen van motorische vaardigheden. Door het manipuleren en spelen met voorwerpen leert het kind zichzelf wat hij kan doen met blokken, knikkers, zand, water, klei, deuren, stoelen en andere voorwerpen en hij kan hierdoor zijn wereld verkennen en zijn competentie opbouwen. Menselijk gedrag en beweging zijn niet aangeboren, zoals een vogel kan vliegen of een eend kan zwemmen. Een mensenkind moet leren lopen en leren zijn armen, handen en vingers te gebruiken op een menselijke manier (Meijer, 1995). Van de studie van wolvenkinderen weten we dat kinderen opgevoed door wolven emotionele en sociale vaardigheden kennen. De menseigen fysieke vaardigheden zijn bij wolvenkinderen echter niet door mensen aangeleerd. Honden kennen ook moederliefde en sociale relaties. De studies van wolvenkinderen tonen de overeenkomsten tussen mens en dier en laten zien dat zowel dieren als mensen een gevoelige periode kennen om te kunnen leren. Voor ontwikkeling van het menselijk brein is menselijke interactie nodig om bijvoorbeeld te leren praten. Voor het leren van vaardigheden moeten bepaalde ervaringen tijdens de gevoelige periode plaatsvinden. *'Childhood is a critical phase of life and must be protected to be fully experienced'* (Blue Swadener & O'Brien, 2009, p. 131). Niet alleen mensen en honden groeien het beste op bij de eigen soort, maar ook veulens hebben andere paarden nodig om te overleven en te communiceren als een paard. Honden- en paardenfokkers zeggen dat het contact met mensen zo vroeg mogelijk gelegd moet worden om een basis te vormen voor een goede relatie met mensen. Dierenliefhebbers zullen waarschijnlijk hetzelfde zeggen voor de relatie tussen dieren en jonge mensenkinderen.

Het verkennen van de omgeving door een kind leert het kind los te komen van zijn ouders en zelfstandig te zijn. De ouder houdt toezicht op de verkenning van de peuter door hem te begeleiden en te beschermen tegen gevaar. Veiligheid is vanuit het perspectief van een volwassene belangrijk en leidt regelmatig tot overbescherming en controleerbare situaties onder voortdurend toezicht van een opvoeder.

Leerkrachten en peuterleidsters geven in gesprekken vaak aan dat ze de verkenning van de natuur gevaarlijk vinden, dat naar buiten gaan veel tijd vraagt en veel werk is. Kinderen mogen niet vies of nat worden en worden door hun ouders of peuterleidsters binnengehouden. Een hond kan bijten, een kat krabben, een plant kan giftig zijn en alle dieren zitten vol met bacteriën en zijn een gevaar voor de gezondheid. Maar avontuur is functioneel. Het creëren van nieuwe onbekende ervaringen is fundamenteel voor de ontwikkeling van kinderen. Onderzoeken en ontdekken van nieuwe relaties en omgevingen zijn menselijke eigenschappen. De ouderlijke behoefte te beschermen en de angst aangesproken te worden op hun verantwoordelijkheid weerhoudt ouders ervan hun kinderen vrij de natuur te laten ontdekken. *'Niet het risico van de uitdaging op zich vormt het grootste gevaar voor het kind, maar hoe wij volwassenen ermee omgaan'* (Lobst³, 2009).

Kinderen hebben normaliter een natuurlijke affiniteit met dieren. Het onderzoek van Margadant (1988) toonde aan dat er structuur te herkennen is in het ontmoeten van kinderen in de leeftijd van vier tot zes jaar met een onbekend dier. Aanvankelijk is een kind huiverig en wil hij weten of het dier gevaarlijk is. Gerustgesteld durft het kind het dier te benaderen en zelfs aan te raken. Meestal met slechts één vinger op de rug van het dier. Een kind zal zelden direct de kop van het onbekende dier aanraken. Het volgende wat een kind wil weten is de naam van het dier. Dieren zijn in de ogen van kinderen individuen en geen vertegenwoordigers van een soort.

Weet het kind de naam van het dier dan is er ruimte voor verdere kennismaking en zal het dier geïntroduceerd worden in de omgeving van het kind. Tijdens deze introductieperiode leren kind en dier van elkaar en kunnen ze aan elkaar wennen. Als er uitgebreid kennis is gemaakt wordt het dier in het spel van het kind betrokken. Sommige dieren betrekken mensen in hun spel: een hond nodigt uit tot spel door het brengen van zijn bal.

7 Iedereen is anders

De grenzen van het delen van de mensenwereld met dieren wordt thuis geleerd. In sommige gezinnen mogen dieren op de bank zitten en in andere gezinnen blijft het dier buiten. Sommige kinderen groeien op met huisdieren en andere kinderen kijken naar Animal Planet en hebben geen directe contacten met dieren. Jonge kinderen zijn afhankelijk van de volwassenen voor wat ze meekrijgen over de relatie met dieren. Het is een pedagogische taak van opvoeders kinderen de gelegenheid en uitdaging te geven om de natuur te ontdekken.

Niet alle kinderen houden van dieren en niet alle dieren willen iets met kinderen. Een door een pedagoog georganiseerde ontmoeting tussen kind en dier moet rekening houden met deze kenmerken en behoeften. Geen van beiden moet gedwongen worden tot contact en de pedagoog draagt de verantwoordelijkheid voor de veiligheid en het welzijn van kind en dier. Een ecologisch pedagogische relatie is als een partnerschap tussen individuen. Rashid (2000) beschrijft de manier waarop een oude man met paarden werkt ‘... *being able to accomplish a goal without demeaning the horse or forcing his ideas on it and, in return, having the horse want to do things for him*’ (p. 20). Een ecologisch pedagogische relatie is een gelijkwaardige relatie bij wie ‘de ander’ niet gedomineerd, beheerst of gebruikt wordt. ‘*This implies an educational approach emphasizing that compassion and a sense of justice extends to all humankind, to individual animals, and to all species and ecosystems*’ (Andrzejewski, Pedersen & Wicklund, 2009, p. 137). Een professionele opvoeder zal de gevoelens, behoeften en uitdrukkingen van iedereen vertalen.

8 Samen werken

Tolle (2009) beschrijft de spirituele verbinding in een mens-dier relatie. Een dier leert mensen bewust te zijn van hun omgeving, rustig te worden, hun zintuigen te gebruiken, van het leven te genieten en te zijn. De meeste jonge kinderen kunnen hun zintuigen gebruiken en weten te genieten. Bij het verliezen van deze mogelijkheden door *ziekte, trauma* of schokkende situaties kan een dier voor ontspanning, troost en afleiding zorgen. Een dier is in staat de gevoelens die een kind probeert binnen te houden aan te voelen. Een pedagoog moet zich bewust zijn van deze mogelijkheden voor het herstel van lichaamsbewustzijn, ontspanning en sociale ondersteuning van kinderen. Door samen te werken met dieren ontstaat er een meerwaarde voor de mens-mens relatie en ten aanzien van educatieve mogelijkheden. Zo zijn er bijvoorbeeld positieve resultaten gemeld betreffende het kinderen voor te laten lezen aan honden. De aanwezigheid van een hond verandert de leeromgeving in een ontspannen, veilige, onbevooroordeelde, uitnodigende en motiveerende leeromgeving. Contacten binnen opvoedkundige situaties tussen kinderen en dieren kunnen bijdragen aan de vergroting van kennis en aan verandering van

houding en gedrag van mensen ten aanzien van dieren en natuur. De natuur kan kinder- en jeugdzorg ondersteunen door bij te dragen aan kennis en deelname aan de pedagogische relatie en de natuur heeft een toegevoegde waarde voor reguliere educatie, zorg en welzijn. Een alternatief voor die kinderen die niet in het huidige systeem passen.

In de Nederlandse zorg-, welzijns- en onderwijssector realiseren mensen zich de mogelijkheden van dierondersteunende activiteiten. Er zijn goede voorbeelden van bezoekhonden, hulphonden voor autistische kinderen en dergelijke. En er zijn vele andere persoonlijke verhalen omtrent bijvoorbeeld paarden die jongeren helpen zich te concentreren of te praten over hun problemen, een kat die een bejaarde behoedt voor eenzaamheid, het verzorgen van een geit die een verstandelijk beperkt meisje duidelijk maakt geen punaises te eten, een cavia die een ziek kind weer laat lachen enzovoort. 'Pedagoog zijn' is niet genoeg om dierondersteunende activiteiten te gebruiken. Dierondersteunende activiteiten in orthopedagogische situaties ten behoeve van sociale integratie vraagt professionals om kwaliteit, veiligheid en efficiëntie voor kind en dier te waarborgen.

De natuur – hier beperkt tot dieren – kan belangrijke bijdragen leveren of bieden in de totale ontwikkeling van kinderen. Het werken met een dier kan een meerwaarde in de communicatie en relatie met een kind betekenen. Een dier verandert de omgeving in een veilige, motiverende en uitnodigende situatie. Dieren veroordelen je niet, lachen je niet uit, haasten je niet en zijn minder bedreigend dan de meeste mensen. De professionele pedagoog is verantwoordelijk voor het welzijn van kind en dier en voor een kritische analyse van het beeld dat er van dieren gegeven wordt in media, scholen en andere delen van de maatschappij.

Eco Mediated Pedagogy⁴ leidt professionals op, die voor kinderen de gelegenheid creëren voor het oefenen van nieuwe vaardigheden en de ontwikkeling van (nieuwe) gewoontes ten aanzien van respect, inlevingsvermogen, vrede, geweldloze relaties met dieren, mensen en de aardbol. Eco Mediated Pedagogy draagt bij aan de bewustwording van de natuur, de oriëntatie op en ondersteuning van een vredige samenleving, sociale rechtvaardigheid en zorg voor de wereld.

NOTEN

- ¹ Spreker tijdens tweedaags congres *Grenzeloze opvoeding; pedagogiek tussen wetenschap en praktijk*. Zeist, 5 en 6 oktober 2009. Vereniging ter Bevordering van de Studie der Pedagogiek.
- ² Spreker op de conferentie *Gek met dieren*, Amsterdam, 2007 georganiseerd door AdSearch & Cliëntenraad AMC De Meren.
- ³ Spreker op de conferentie *Kind van Nature*, Zwolle, 11 september 2009 georganiseerd door Stichting Veldwerk Nederland.
- ⁴ Meer informatie over de bachelor opleiding Pedagogiek en de afstudeerrichting Eco Mediated Pedagogy op de websites www.hu.nl en www.pedagogiekmetdieren.nl

LITERATUUR

- Andrzejewski, J., Pedersen, H. & Wicklund, F. (2009). In J. Andrzejewski, M.P. Baltodano & L. Symcox (eds.), *Social Justice, Peace, and Environmental Education. Transformative Standards* (136-154). New York: Routledge.
- Blue Swadener, B. & O'Brien, L.M. (2009). *Social Responsibility and Teaching Young Children*. In J. Andrzejewski, M.P. Baltodano & L. Symcox (eds.), *Social Justice, Peace, and Environmental Education. Transformative Standards* (121-135). New York: Routledge.
- Bos, R. ten (2008). *Het geniale dier. Een andere*

- antropologie*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Bosschaart, A. (2009). Huiselijk geweld, kinder- dieren mishandeling. Conferentie: *Cirkel van geweld. Verbanden tussen dieren- mishandeling en huiselijk geweld*. Utrecht: Universiteit Utrecht, AdSearch & Dierenbescherming.
- Brandsma, J., Smit, A. & Stralen, G. van (2005). Opleiding ecologische pedagogiek: bachelor en master. In *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 44, nr. 4, april 2005. Utrecht: Uitgeverij Agiel.
- Brinkgreve, C. (2009). *De ogen van de ander; de sociale bronnen van zelfkennis*. Amsterdam & Antwerpen: Uitgeverij Augustus.
- Dekkers, M. (2009). *Piep. Een kleine biologie der letteren*. Amsterdam: Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek.
- Enders-Slegers, M.-J. & Janssen, M. (2009). *Cirkel van geweld. Verbanden tussen dieren- mishandeling en huiselijk geweld*. Amsterdam: Stichting DierZijn.
- Gonissen, L. (1996). *10.000 Jaar huisdieren*. Leuven: Davidsfonds.
- Herpen, M. van (2008). *Duurzaam opvoeden en ontwikkelen*. Apeldoorn: Garant Uitgevers N.V.
- Hermanns, prof. dr. M.A. (2009). *Het opvoeden verleerd. Oratie 338. Oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Jansen, dr. H. (2009). *De leraar als koelie. Postmoderne kritische pedagogiek*. Utrecht: Uitgeverij Agiel.
- Koppen, K. van (2005). *Zorg voor natuur in de eeuw van de consument*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Kuijjer, G. (2009). *Hoe word ik gelukkig? Een zelf- hulpboek*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Laarakker, E. (2007). Eric Laarakker behandelt dieren met emotionele problemen. In *Volkscrant Magazine: dierenspecial*, 22 december, nr. 395, p. 7.
- Landelijk Opleidingsoverleg Pedagogiek (2009). *Opvoedingsrelaties versterken. Landelijk op- leidings- en competentieprofiel van de hbo- bacheloropleiding Pedagogiek*. Amsterdam: Uitgeverij SWP B.V.
- Lijmbach, S., Koppen, K. van & Wals, A. (2000). *Natuur in pluralistisch perspectief*. Theoretisch raamwerk. In M. Margadant-van Arcken & C.S. van den Berg, *Natuur in plura- listisch perspectief. Theoretisch kader en voorbeeldesmateriaal voor het omgaan met een veelheid aan natuurbelden* (9-29). Utrecht: CDB-Press.
- Lippe-Biesterfeld, I. van & Tijn, J. van (2003). *Aarde, ik hou van jou*. Baarn: Tirion.
- Lobst, S. (2009). *Veiligheid en risico*. Conferentie: *Kind van nature*. Zwolle: 11 september.
- Lookabaugh Triebenbacher, S. (2000). The Companion Animal within the Family System. In A. Fine (eds.), *Handbook on Animal Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* (357-374). San Diego: Academic Press.
- Louv, R. (2005). *Het laatste kind in het bos. Hoe we onze kinderen weer in contact brengen met de natuur*. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Margadant-van Arcken, M. (1988). *Dierenjuf. Natuureducatie en de relatie tussen jonge kinderen en dieren*. Utrecht: Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Marshall Thomas, E. (1994). *Het verborgen leven van honden*. Amsterdam: Prometheus.
- Meijer, dr. W.A.J. (1995). *Perspectieven op mens en opvoeding*. Nijkerk: Uitgeverij Intro.
- Morris, D. (1993). *Intiem gedrag*. Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers B.V.
- Noske, B. (1988). *Huilen met de wolven. Een interdisciplinaire benadering van de mens- dier relatie*. Amsterdam: Van Gennep.
- Pajkrjt, dr. D. (2007). *Huisdieren in het zieken- huis. Een riskante operatie? Congres: Gek met dieren. De therapeutische werking van huisdieren in de psychiatrie*. Amsterdam: AdSearch & Cliëntenraad AMC De Meren.
- Randour, M.L. & Davidson, H. (2008). *A common Bond. Maltreated Children and Animals in the Home*. Washington: American Humane and The Humane Society of the United States.
- Rashid, M. (2000). *Horses never lie. The heart of passive leadership*. Boulder: Johnson Books.
- Ross, S.B. Ross, jr. (2009). *The power of the human-animal bond: Benefits & Concerns*. Brewster: Green Chimneys.
- Serpell, J.A. (2000). *Animal companions and human well-being. An historical exploration*

- of the value of Human-Animal relationships. In A. Fine (eds.), *Handbook on Animal Assisted Therapy. Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* (3-19). San Diego: Academic Press.
- Sluiter, M. (2008). *Opgroeien in verbondenheid*. eBook Stichting Universele Opvoeding. www.opgroeieninverbondenheid.nl.
- Stevens, prof. dr. L. (2009). Pedagogiek, keer terug naar uw saeck. Lezing op het congres: *Grenzeloze opvoeding. Pedagogiek tussen wetenschap en praktijk*. Zeist: Vereniging tot Bevordering van de Studie der Pedagogiek.
- Tolle, E. (2009). *Dier en nu. Leer van je huisdier om in het nu te zijn*. Deventer: Uitgeverij Ankh-Hermes bv.
- Waal, F. de (2001). *De aap en de sushimeester. Over cultuur bij dieren*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Weisfelt, P. (2005). *Nestgeuren. Over de betekenis van de ouder-kind relatie in een mensenleven*. Soest: Nelissen.

INTERNET

- Brochure The reading Education Assistance Dogs. Retrieved on January 4, 2010 from www.therapyanimals.org/documents/READ_Brochure%202009.pdf
- Wel of niet een huisdier nemen. Retrieved on December 27, 2009 from: www.animalfreedom.org/paginas/opinie/huisdieren/het_houden_van_huisdieren.html

OVER DE AUTEUR

Ineke Edes is docent bij het Instituut voor Ecologische Pedagogiek van de Hogeschool Utrecht.
Email: ineke.edes@hu.nl